

В.І. Несцяровіч (Віцебск)

КАНСАНАНТНЫЯ РЫСЫ Ў АРАБСКАГРАФІЧНЫМ ПОМНІКУ 1820 г. ЯК ДЫЯЛЕКТНЫЯ МАРКЕРЫ

Арабскаграфічны помнік, які з’явіўся аб’ектам для назірання, паводле сваёй катэгорыі адносіцца да кітабаў. Упершыню пра яго ў складзе канвалюта паведаміў кітабіст М.У. Тарэлка. Ён жа зрабіў першыя высновы адносна моўных асаблівасцей тэксту “Маўлюд” (араб. ‘нараджэнне’), якім пачынаецца кітаб [6]. У цяперашні час у распараджэнні кітабістаў знаходзяцца фотакопіі гэтага прыватнага рукапісу, а сам ён падрыхтаваны для ўнясення ў каталог.

Тэкст “Маўлюд” напісаны беларускай мовай, якая характарызуецца наяўнасцю кніжна-пісьмовых элементаў перыяду старабеларускай мовы [6, с. 35], нязначнай колькасцю лексікі польскага паходжання ды інш. Найбольш выразна і значна шырэй у мове “Маўлюда” адлюстраваліся беларускія дыялектныя рысы, уласцівыя розным дыялектным групам, якія ўваходзяць у склад паўднёва-заходняга дыялекту і заходнепалескіх гаворак [2; 4]. Гэта ў сваю чаргу абумовіла спалучэнне дыялектных напластаванняў на розных моўных узроўнях, але найбольш яны закранаюць фанетычную сістэму. Па назіранні А. Кожынавай, мова “Маўлюда” мае гібрыдны характар [2, с. 200].

Артыкул з’яўляецца працягам размовы пра моўную аснову тэксту “Маўлюд”, адлюстраванне ў ім такіх рыс, якія могуць служыць надзейнымі дыялектнымі маркерамі. У прыватнасці, разглядаюцца некаторыя (не ўсе) кансанантныя рысы, праводзіцца іх ідэнтыфікацыя ў адпаведнасці з сучаснай класіфікацыяй групавак беларускай дыялектнай мовы, у якой вылучаюцца два тыпы – асноўны беларускі і заходнепалескі [3, с. 144, 214]. Адзначым наступныя кансанантныя рысы.

Адсутнасць або наяўнасць падаўжэння зычных.

Захаванне даўняга спалучэння “зычны + [й]” у інтэрвакальным становішчы ў канцы слоў з’яўляецца графіка-фанетычнай асаблівасцю мовы “Маўлюда”. У помніку выяўляюцца назоўнікі са спалучэннямі *-нй-е*, *-нй-і*, *-дй-у*, *-рй-е*, *-цй-у*: *pokejenje* (10a:7) ‘пакаянне’, *štwerenje* (9a:12) ‘стварэнне’, *štwarenjet* (9b:14), *u wenzenji* ‘у палоне’, *hrudju* (16a:9) ‘грудзьмі’, *podworje* (14a:12) ‘падворак’, *močjū* (9a:6) ‘моцай’. Такой разнавіднасцю непадаўжэння зычных характарызуецца гаворкі паўднёва-заходняга дыялекту, у прыватнасці, *усходнепалеская частка слуцка-мазырскіх гаворак* [3, с. 175–176]. Паказальна, што адсутнасць падаўжэння зычных у выяўленых словах рэалізуецца часцей за ўсё іменна ў спалучэнні “зычны + й”. Іншыя разнавіднасці непадаўжэння зычных (напрыклад, *-н-е*, характэрнае, у прыватнасці, гродзенска-баранавіцкім гаворкам) у інтэрвакальным становішчы фіксуецца ў адзінкавым выпадку, прычым у

лексеме іншамоўнага паходжання *spotožene* (9a:7) ‘дапамога’. Яна ўспрымаецца як пазнейшая ўстаўка, што можна разумець і як доказ “руху” тэксту (копіі) з поўдня ў паўднёва-заходнім напрамку – такая з’ява назіраецца ў паўднёва-заходняй частцы Гродзенскай вобласці [5, с. 144].

Напісанне, якое ілюструе падаўжэнне зычных у інтэрвакальным становішчы, у тэксце сустракаецца аднойчы – *z roŝkežānnā* (14b:7) ‘па загаду’. Яно, верагодна, з’явілася ў выніку пазнейшага перапісвання тэксту і можа служыць прыкладам дыялектнага напластавання. Падаўжэнне зычных мае даволі шырокі арэал, яно ўласціва, у прыватнасці, гаворкам паўночна-ўсходняй Гомельшчыны, паўднёва-ўсходняй Брэстчыны, а ў паўднёва-заходніх раёнах Мінскай вобласці адзначаецца непаслядоўна [1, с. 63].

Можна заключыць, што прыклады, якія адлюстроўваюць падаўжэнне і непадаўжэнне зычных, выступаюць як доказ неаднаразовага перапісвання тэксту на тэрыторыі найперш слуцка-мазырскіх гаворак, а таксама гродзенска-баранавіцкіх.

Наяўнасць або адсутнасць спалучэнняў губных зычных з [й].

У тэксце адлюстравана форма з эпентэтычным [й] пасля губнога зычнага [б] перад галосным [а], што з’яўляецца выразнай рысай *слуцка-мазырскіх гаворак* [3, с. 175]: *lūbjācīje* (14a:4) ‘любячыя’. У трох іншых падобных выпадках устаўны [й] пасля губных [м], [п] адсутнічае: *modu* (13b:5) ‘мёду’. *nešpācīj* (17b:12) ‘няспячы’, *špācīj* (17b:13) ‘спячы’. Вымаўленне мяккіх губных зычных перад галоснымі [а], [о] характэрна *гродзенска-баранавіцкім* гаворкам [3, с. 176].

Эпентэтычны [й] у дадзеным выпадку гіпатэтычна мог мець іншую крыніцу: такая з’ява назіраецца і ў сярэднезагародскіх гаворках, якія ўваходзяць у склад заходнепалескіх [3, с. 207]. Але больш падстаў на тое, каб згаданую рысу разглядаць у складзе паўднёва-заходніх, якія ў тэксце дамінуюць; у той жа час сярэднезагародскія рысы ў ім не адзначаюцца.

Вымаўленне зычнага [с’] замест спалучэння [с’ц’] у канцы слова.

Такую фіналь мае дзеяслоўная форма *jeś* (18b:9) ‘есць’: *хоць бы падобныя [с’травы] еў*. Прыклад паказальны тым, што спалучэнне [с’ц’] у канцы слова вымаўляецца як [с’]. Такая фанетычная рыса ўласціва *паўднёва-заходнім гаворкам* [3, с. 167]. Аднак прыведзены прыклад, магчыма, можна прымаць з пэўнай агаворкай.

Па-першае, слова *jeś* сустракаецца ў дэфармаванай частцы тэксту, і гіпатэтычна існуе верагоднасць таго, што капііст мог у канцавой частцы не дапісаць апошняю літару. У такім разе напісанне *jeś* будзе адлюстроўваць не факт фанетыкі, а факт арфаграфіі. Па-другое, прыклад з канцавым [с’] на месцы [с’ц’] адзінкавы пры наяўнасці ў тэксце некалькіх слоў з канцавым [с’т’], напрыклад, у словах *jāšność* (11b:12, 12a:4 ды інш.) ‘яснасць’, *utštiwość* (10b:1, 14a:1) ‘пачцінасць’, у якіх канцавая група зычных паслядоўна захоўваецца. Іншая справа, што гэтыя словы і слова *jeś*

належаць да розных лексіка-граматычных разрадаў, што і дае падставы не адхіляць гэты прыклад канчаткова.

Праведзенае назіранне за кансанантнымі рысамі тэксту “Маўлюд” дазваляе зрабіць наступнае **падагульненне**.

Адлюстраванае ў тэксце *непадаўжэнне* зычных у інтэрвакальным становішчы з’яўляецца рысай паўднёва-заходняга дыялекту, адносіцца да слуска-мазырскіх (часцей) або гродзенска-баранавіцкіх гаворак. Выяўленае *падаўжэнне* зычных мае таксама паўднёва-заходняе паходжанне. Разам з прыкладамі з непадаўжанымі зычнымі ў мове тэксту яны ўтвараюць дыялектныя напластаванні.

Наяўнасць спалучэння *губнога зычнага з [й]* у становішчы перад галосным [а] сведчыць пра сувязь мовы тэксту са слуска-мазырскімі гаворкамі, у якіх гэтая рыса з’яўляецца адметнай. Захаванне мяккіх губных зычных перад галоснымі [а], [о] характэрна іншым гаворкам, у прыватнасці гродзенска-баранавіцкім.

Яркай кансанантнай рысай з’яўляецца вымаўленне [с’] на месцы [с’ц’] у канцавой частцы слова, якая (з пэўнай агаворкай) разглядаецца як дыялектны маркер паўднёва-заходніх гаворак.

Характар кансанантных рыс сведчыць пра сфарміраваныя ў часе дыялектныя насленні, абумоўленыя стварэннем копій тэксту на розных тэрыторыях сучаснай Беларусі – галоўным чынам у паўднёвай і заходне-паўднёвай яе частках.

Табліца транслітарацыі і гукавых адпаведнасцей зычных у ілюстрацыях

ء/ا	ب	ت/ة	ث	ج	ح	د	ذ/ز	ر	س/س	ش	ص	ض	ط	ظ	ع
’	b	t	s	ǧ	ħ	d	z	r	s-ś	š	ṣ	ẓ	ṭ	ẓ	‘
–	[б]	[т’]	[с’]	[ǰ]	[x]	[д]	[з’]	[р]	[с’]	[ш]	[с]	[з]	[т]	[з]	–

غ	ف	ق	ك	ل	م	ن	ه	و	ي	پ	چ	ژ	ڀ	ڄ
ǧ	f	q	k	l	m	n	h	w	j	p	č	ǰ	ɟ	ɟ
[r]	[ф]	[к]	[к’]	[л]	[м]	[н]	[γ]	[в]/ [ў]	[й]	[п]	[ч]	[ж]	[з’]	[ц’]/[ц]

Табліца транслітарацыі і гукавых адпаведнасцей галосных у ілюстрацыях

<i>fatha</i>	верты- кальная <i>fatha</i>	<i>fatha + alif; alif + madda</i>	<i>fatha + alif maksura</i>	<i>damma</i>	<i>damma + waw</i>	<i>kasra</i>	<i>kasra + ya</i>	<i>waw + fatha</i>
<i>e/a</i>	<i>á</i>	<i>ā</i>	<i>â</i>	<i>u</i>	<i>ū</i>	<i>i</i>	<i>ī</i>	<i>o</i>
[e]/[a]	[a]	[a]	[a]	[y]	[y]	[i]/[ы]	[i]/[ы]	[o]

Літаратура

1. Блінава, Э.Д. Беларуская дыялекталогія : вучэб. дапам. для філал. фак. ВНУ. 2-е выд., дапрац. і дапоўн. // Э.Д. Блінава, Е.С. Мяцельская. – Мінск: Вышэйшая школа, 1980. – 304 с.
2. Кожынава, А. Маўлюд беларуска-польска-літоўскіх татар як гібрыдны тэкст / А. Кожынава // Tatarskie dziedzictwo kulturowe. Rękopiśmienne księgi religijne. 50 lat

kitabistyki / red.: Joanna Kulwicka-Kamińska, Czesław Łapicz, Galina Miškinienė. – Toruń: Wydawnictwo: Adam Marszałek, 2018. – Т. 1. – С. 189–202.

3. Крывіцкі, А.А. Дыялекталогія беларускай мовы / А.А. Крывіцкі. – Мінск: Вышэйшая школа, 2003. – 294 с.

4. Несцяровіч, В.І. Вакалічныя рысы арабскаграфічнага помніка 1820 г. як дыялектныя маркеры / В.І. Несцяровіч // Беларуская лінгвістыка. – 2019. – Вып. 82. – С. 10–19.

5. Нарысы па беларускай дыялекталогіі / Пад рэд. Р.І. Аванесава. – Мінск : Навука і тэхніка, 1964. – 415 с.

6. Тарэлка, М.У. Мова аднаго кітаба і старабеларуская кірылічная пісьмовая традыцыя / М.У. Тарэлка // Беларуская лінгвістыка. – 2011. – Вып. 66. – С. 33–39.

Н.В. Паляшчук (Мінск)

ДЗЕЯСЛОВЫ ЗАГАДНАГА ЛАДУ Ў ФУНКЦЫІ ПРАСТАГА ДЗЕЯСЛОЎНАГА ВЫКАЗНІКА

У дадзеным артыкуле, які падрыхтаваны ў межах планавай тэмы аддзела гісторыі беларускай мовы “Даследаванне лексічнага і граматычнага ладу старабеларускай пісьменнасці”, прыведзены вынікі назіранняў над простымі дзеяслоўнымі выказнікамі, выражанымі дзеясловамі загаднага ладу, і адметнасцямі іх функцыянавання ў тэкстах дзелавога, свецка-мастацкага, рэлігійнага зместу, створаных у XIV–XVIII стст. на старабеларускай літаратурна-пісьмовай мове.

1. Просты дзеяслоўны выказнік прадстаўлены дзеясловамі загаднага ладу 2-й ас. адз. і мн. л. У адзіночным ліку выкарыстоўваліся а) дзеясловы з канцавым *-и* (націскным / ненаціскным) пасля аднаго зычнага тыпу *бери, иди, остави, удари: стережи абысь не пила вина ани сикера* (Хран., 184). У тэкстах XVI–XVII стст. “такія формы выкарыстоўваліся як пэўны стылістычны сродак у малітвах, у зваротах да Бога, да значных і важных асоб, надаючы выказванню адценне ўзнёсласці і ўрачыстасці” [2, с. 216]; б) дзеясловы без канцавога *-и* тыпу *будь, збавь, хваль, положь*, якія пачалі паслядоўна фіксавацца ў XV ст., а пазней набылі статус нормы: *будь вам дяка от витезеи* (Трыст., 105). Іх адлюстраванне ў перакладных тэкстах з’яўляецца сведчаннем таго, што яны замацаваліся ў старабеларускай літаратурна-пісьмовай мове пад уплывам польскай мовы; в) дзеясловы са спалучэннем зычных з наяўным або адсутным канцавым *-и* тыпу *сожми, умолкни, наполнь, молвь: рекле^м ему, оумолкни, и оути^мся* (Каліст, II, 516–52); г) дзеясловы з прыстаўкай *вы-*, пры гэтым канцавы *-и* захоўваўся пасля спалучэнняў зычных (*выпусти*), пасля аднаго зычнага мог захоўвацца / адпадаць (*вызволи – вызволь*): *выбе^р муже^с... правду милуючи^х* (Бельск., 476); д) дзеясловы з канцавым *і*, які меў варыянтную перадачу на пісьме (гл. ніжэй); пры гэтым “Аповесць аб Трыстане” названа “бадай, адзіным, помнікам старабеларускай пісьменнасці” [2, с. 220], дзе адлюстраваны